

Yalan ve Tevâzunun Ontolojisi

Gürbüz DENİZ*

Özet

Bu makalede, ahlâkın konusu olan yalan ve tevâzunun ne manada ontolojinin konusu olduğu hususu belirginleşmektedir. Bu bağlamda yalan ve tevâzunun ahlâk ve dini literatürdeki karşılıklarına değinildi. Aynı zamanda tarihî süreç içinde bu kavramların aldıkları anlamlar ve değişimlere de nispeten vurgu yapıldı. Ayrıca yalanın ve tevâzunun birey ve toplum hayatındaki neticeleri söz konusu edildi. Tümel manada; Kur'an'a, hadise, ahlâk felsefesine konu kitaplara ve kendi yorumlarımızdan hareketle metin örgüsü oluşturuldu.

Anahtar Sözcükler: Yalan, tevazu, ahlak, ontoloji, istismar

Ontology of Lie and Humility

Abstract

In this article, it is clarified that to what extent the subject of morality, lie and humility, are the subject of ontology. In this context, lie and humility were addressed in the ethics and religious literature. At the same time, the meanings and changes taken by these concepts were also relatively emphasized in the historical process. In addition, the consequences of lying and humility in individual and public life were also mentioned. In the sense of general; This article formed and shaped on The Quran, the hadith and moral philosophy as well as our own interpretations.

Keywords: Lie, humility, moral, ontology

Yalan

Yalan; bulunması gereken yerden başka cihete çevrilmiş her şey demektir.¹ Bu anlamıyla adaletin tam zıddı manasına gelmektedir. Aynı zamanda yalan, tümel manada; haktan batıla, sözde doğrudan yalana; fiil de ise güzelden çirkine çevrilmektir.² Yine yalan, haber verenin gerçeğe uygun olmayarak verdiği haberdır.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü Öğretim Üyesi, deniz@divinity.ankara.edu.tr.

¹ Ragıp el-İsfehânî, *Müfredat*, Çev: Yusuf Türker, İstanbul, 2017, s. 1268

² Ragıp el-İsfehânî, *Age*, s. 125

Arap dilinde, asli itibariyle yalan, taqsîr (eksik yapmak) anlamına gelir. İfk (iftira) ise fahiş ve kabih/çirkin yalan demektir.³ Yalanın tek gerçekliği, batıllığıdır. Batıl da dünyevî ya da uhrevî fayda getirecek şeylerden başka tarafa çevrilmiş olmaktır.⁴

Fücur fiillerin en kötüsü, yalandır. Hz. Peygamberin, bir müslümanın günah işlemesinin mümkün olabileceğini, fakat bir müslümanın yalan söylemesinin asla caiz olmadığını beyan etmesi büyük öneme sahiptir.⁵ Hz. Peygamberin bu uyarısı ve Kur'an'ın vurguları Müslüman toplumlarında ciddi bir hassasiyet oluşturmuştu. Zamanla bu hassasiyet, ne yazık ki, zedelendi! (Kur'an: 33/70). Yukarıdaki rivayetin başka bir versiyonunda ise yalanın ne derece kötü olduğu Hz. Peygamberin şu ifadelerinde ortaya çıkmaktadır. Abdullah b. Cerad, Hz. Peygambere; "Mümin kimse zina eder mi? Dedi. Hz. Peygamber, Belki, buyurdu. (Peki mü'min kimse) yalan söyler mi? Dedi, Hz. Peygamber; Hayır söylemez. Buyurdu. Ve "Ancak iman etmeyenler yalan söyler" ayetini okudu.⁶

Yalan söylememek, kasten günah işlememek demektir. Hz. Peygambere sahabe veya bedevinin biri; "ya Resulullah, bana öyle bir nasihatte bulun ki, onu yapayım ve Cennete girebileyim." Rasulullah da ona; "Yalan söyleme" diye nasihatte bulunur. Bu sahabe; Hz. Peygambere yalan söylememe vadinden dolayı İslâmî olan her ibadeti yapmaya kendisini mecbur hisseder. Çünkü Hz. Peygamberin o sahabiye," şunu-bunu yaptın mı? Şeklindeki sorularını ya yalanla geçiştirecek ya da üzerine düşeni yapmak zorunda kalacaktır. Bu sebeple o sahabi, yalan söylememek adına bütün mükellefiyetlerini yerine getirmede kendisini sorumlu hissetmiştir.⁷ rivayetlerden çıkan sonuçtan da anlaşılacağı üzere; yalan söylemeyen bir kimsenin özü ve sözü birdir. Yalan ise hem eylemde ve hem de inançta güvensizliğin en tehlikeli zemini.

Münafığın çokça zemmedilmesinin nedeni; onun yalan söylemesi ve yalan fiilde bulunmasıdır. "Allah şahadet eder ki, doğrusu münafıklar katiyen yalancıdırlar." (Kur'an, Munafikûn/1) Halbuki iman edenleri Allah, tam da münafıkların aksi şekilde tanımlamaktadır: "Ey iman edenler! Allah'a karşı gelmekten sakının ve doğru söz söyleyin ki, Allah sizin işlerinizi düzeltsin ve günahlarınızı bağışlasın..."⁸ Şu hususu belirtelim ki, çoğu insan güya yalanı işlerinin iyi gitmesi, dünyevi menfaatler elde etmek için söyler ya da aracı olarak kullanmak ister. Halbuki yalan, güvensizlik doğurduğu için yalancının işi hiçbir zaman iyi gitmez.

³ Ebu Hilâl el-Askerî, *el-Furûğ fi'l-Lûga/Farklar sözlüğü*, Çev: Veysel Akdoğan, İstanbul, 2017, s. 40,41,

⁴ Ragıp el-İsfahanî Age. s. 209

⁵ Ali el-Muttaki el-Hindî, *Kenzu'l-Ummal*, III/874, nu: 8994; Gazzalî, *İhya'u Ulum'id-Din*, Çev: Sıtkı Gülle, İstanbul, 2008: IV/, s. 225-

⁶ Ebû Hamid Gazzalî, *Kimya-yı Saadet*, Çev. Ali Arslan, 2.bsk. 2017, İstanbul. "Yalan uyduranlar, Allah'ın ayetlerine inanmayanlardır..." Nahl/105

⁷ Bkz. Gazzalî, Age. s. 225

⁸ Ahzâb 33/70, 71

İslâm akaidinde, münafığın akibeti/geleceği hakkında hiçbir ümit verici aydınlık yoktur. Münafık ve yalan söyleyen kimseyi eğer kendilerine yalan söyledikleri kimseler, yalan söyleyenin bu özelliğini biliyorlarsa, yalan sahibi sözü ve fiili gibi o kimselerin nazarında yalan hükmündedir. Varlığı ile yokluğunun bir anlamı yoktur. Tam bunun aksine yalancının yalanını bilmeyen kimse ise yalancının eylemi ve fiili münasebetiyle yalan hükmüne sokulmuştur.

İşte yalanın öz olarak ontolojisi budur. Şöyle ki, yalan; söylenmeyen sözün söylendiğini, olmayan fiilin varlığını ve olmayan varlığın varlığına yönelik, tersten, gerçekliğin zıddına bir irade ve kudrettir. Yine gerçekliğin aksi olarak da yalan, olan sözün olmadığı, yapılan fiilin yapılmadığı ve var olan varlığın var olmadığı gerçekliğine (vehmine) dayanmaktadır. (Kur'an: 63/1-2). Böyle bir durumda her şey ters yüz edilmiş ve **hiçbir şeye kendi varlık konumuna uygun değer verilmemiş** demektir. En başta ifade edilen tanıma uygun, bir fiili durumun ortaya çıkması yalan olarak temellenmiş olmaktadır.

Bir söz var iken yok, yok iken var ise; sözün sahibinin niyet ve kıymetinin bir başkası tarafından ilga edilmesi söz konusu edilmiş demektir. Buna kavli/sözsözsel iftira denir. İftira, olmayanı oldurmaktır. Bir fiilin varlığını yok saymak, yokluğunu da var saymak, bir kimsenin kudretini tatil etmektir ki, bu da hem iftira ve hem de toplumsal barışın bozulması; kavganın öyle veya böyle potansiyelden fiili olarak varlığa çıkması manasına gelmektedir.

Var olmayan bir varlığı var saymak ve var olan varlığı yok saymak, ilahlık iddiasında bulunmaktır. Çünkü yaratmak (kevn) ve öldürmek (fesad), ancak ilahî bir irade ve kudretle gerçekleşir. Bir kimse Allah'ın yarattığını yok hükmüne sokuyorsa ve Allah'ın yaratmadığı bir varlığı da var statüsüne çıkarıyorsa kendisini ilahlaştırıyor demektir. Çok ilginçtir ki, Kur'an da yalanı yaratma olarak ifade etmektedir. "Siz Allah'tan başka putlara tapıyorsunuz, yalan yaratıp duruyorsunuz (tehluküne-ifke). Sizin Allah'tan başka taptıklarınız, size rızık vermezler." (Kur'an: 29/17) Bu türden yalan, yalanların en şiddetlisi, en kabihidir/çirkinidir ki bu ayette anlaşılan Allah'ın rezzaklığını bile yalanla başkasına vermek söz konusu edilmiştir.

Yalancının cezasının şiddetinin sebebi; başka insanları itham altında tutmak, insanların hak ettikleri haklarının ellerinden alınmasına sebep olmaktır. Bu cihetiyle yalan, en büyük kul hakkıdır. Yüce Allah, kul hakkını asla affetmemektedir. Çünkü kul hakkı, İslam inancında en mükerrem haktır. Bu sebeple de kul hakkına riayet etmeği hem Kur'an ve hem de Hz. Peygamber emretmiştir. Kul hakkı; bu dünyada iken ödenmediği zaman, kul hakkı ile ölen o kimse öte dünyaya göç etmişse cezasını mutlaka çekecektir. Hz Peygamberin; "müflis tüccar dediği" bu kimselerdir.

Hakikatte bir söz, herhangi bir fiil ve bir varlık; olmadığı halde var gibi birisi tarafından başkalarına sunuluyorsa, bu, başkalarının zihinsel safiyetlerini bulandırması nedeniyle yalancı büyük acı ve azaba müstehak olacak demektir. Bu durum zihinsel bulanıklıkla beraber toplumda güvensizlik, bireyler için de

şahsiyetsiz kimlikler oluşturmaktadır ki, bu da toplumda korku ve zulmün oluşmasının nedenidir. Yalan yalnızca gerçekliğin ilgası değildir. Yansımaları hem bireysel ve hem de toplumsaldır. Bu sebeple yalan, öncelikle insanların beraber yaşama ahidlerinin bozulmasına ve sonra da kul hakkının yenmesine sebep olduğundan hiçbir müslümâna kasıtlı yalan söylemek yakışmaz.

Yalanın bir insanda fiili hale gelmesi neticesinde insanda iki kötülük zuhur eder. Birisi nefsanî diğeri ise aklîlikdir. Nefsanilik hazza, aklilik ise akaidin fesadına yöneliktir. Haz mukayyettir. Ancak akli tasavvur, insan ve varlık hakkında haksız muhayyile oluşturmaktan dolayı ağır günah kategorisine girmektedir. Şeytanın en çok at oynattığı alan; insanlara yalan telkin etmesi veya bir işi batıl kıyaslar yaptırarak maksadından saptırmasıdır. (Kur'an: 7/20-22)

1. Tevazu

1.1. Etimolojik Açıdan Tevâzuyu Konumlandırma

Tevâzu kavramı -lügat ve ahlâka ait eserlerde- tarihi süreç içinde farklı anlamlar kazanmıştır. Bu anlamlardan bazıları, sonraki dönemlerde gözden kaçmış ya da asıl anlamından koparılmış ve saptırılmıştır. Bu metinde, lügat, ahlâk kitapları, Kur'an ve sünnet bağlamına dikkat çekmeye gayret göstererek tevâzunun ne olduğunu ve nasıl olması gerektiğini temellendirmeye çalışacağız.

Tevâzu *v.d.a.* kökünden *r.f.e'*'nin zıddı⁹ olarak konumlandırılmıştır. Bu anlam, umumi kabul görmekle beraber, tevâzu; *r.f.e'*'nin zıddı olarak konumlansa da bu konumlanma; 'daha aşağıda bulunma' anlamında olan tezellül manasına yorumlanmış ve anlamlandırılmıştır.¹⁰ Ancak tezellül bağlamı, Kur'an-ı Kerim'de müminlerin birbirlerine olan merhametleri, şefkatleri ve birbirlerini korumaları şeklinde Kur'an'ın başka ayetleriyle tefsir edilmiştir. Her ne kadar *v.d.e.* (tevâzu), *r.f.e.* (yükselmenin) nin zıddı olarak konumlandırılrsa da aslında *v.d.e.* yani tevâzunun tekebbürün zıddı olarak anlaşılmasının daha uygun olduğunu/olacağını düşünmekteyiz. Eğer tevâzuyu, böyle yani tekebbürün zıddı olarak konumlandırırsak bu bağlamıyla tezellül olarak algılanan tevâzunun miskinleşmek, sıradanlaşmak olmadığı ortaya çıkmış olur.¹¹

⁹ Bkz. Ezherî, Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmet, *Tehzîbu'l Luga*, Haz. A.Selam Muhammed Harun, M. Mısıriyyeti'l-Amme, Kahire, 1964, III/74; İbn Faris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, Mucemu *Mekâyisu'l-Luga*, thk. Ş. Ebu Amr, Daru'l-Fikr Beyrut (t.y.), s. 1094, İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mûkerrem, *Lisanu'l -Arap*, Haz. Yusuf el- Bukaî, İbrahim Şemseddin, Nadâl Ali, *Mevşûrâtu Müesseseti'l-A'lemî*, Beyrut 2005, IV/4303.

¹⁰ Ezherî, Age, s. III/74; Gevherî, Age, s. 1300; İbn Manzur, Age, s.4304; Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtaza, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamus*, thk. Ali Şiri, Daru'l-Fikr, Beyrut 1994, XI/518

¹¹ Bu anlamı Hz. Peygamberin şu sözü delildir: "Şüphesiz ki Allah bana sizin tevazu göstermenizi bildirdi. Tâki, kimse kimseye karşı böbürlenmesin" Müslim, *Cennet ve Sfat'u Naimiha*, 64

Tevâzu, kervana katılan insanların yükleri anlamında¹² da anlam kazanmış olup, bu anlam Tehânevî'de, "salikine göre tevâzu; killet'e muhtaçlık ve ehl-i mille'nin yükünü yüklenmek"¹³ olarak temellendirilmiştir. Bu manasıyla tevâzu az ile yetinmek ve Müslüman ümmetinin (mille) derdine deva olmaya gayret etmek şeklinde anlaşılabilir. Yine Tehânevî ilginç bir şekilde tevâzuyu, Ehlu'l- İşârât'a atfen şu şekilde de anlamlandırmaktadır. O da; "Tevâzu; nefsini bilerek onu küçültmek, tevhid hürmetine de onu büyütmektir."¹⁴ der. Nefsini bilerek kendini küçültmek demek, insanın haddini, bilmesi demektir. Nefs her ne kadar insana kibri telkin etse de her bir insan, neticede, kendisinin diğer insanlar gibi bir insan olduğunun farkında olduğunu hiçbir zaman aklından çıkarmamalıdır. Böylece o insanın mütevazi olması asgari düzeyde gerçekleşmiş olur. İnsanın bu şekilde kendi kendisinin farkında olması; kendini büyük ya da aşağıda görmek olmayıp kişinin ne ise o şekilde kendisini hayata karşı konumlandırmasıdır. Yani kendisine yetenekleri kadar değer vermesidir. Ancak Allah karşısında kul olduğunu bilip, hiç kimseye de tevâzu adına kulluk yapmamasıdır. Yine bu bağlamda diğer insanlara bakıldığında da hiçbir insanın beşer üstü olmadığını fark eder ve kimseye kudsîyet atfedip onu tanrılaştırılmaz.

1.2. Felsefi Müktesebatımız ve Tevâzu

Yukarıda zikri geçen bağlamda Tehânevî'nin Ehlû'l- İşârât olarak işaret ettiklerinin ise İbn Sina'nın el- İşârât ve't- Tenbihât adlı eserinde bu mevzu ile ilgili sarf ettiği sözleri ve o sözlere şerh yapanların yorumları olduğuna bir atfa işarete bulunduğu düşünmekteyiz. İbn Sina, arifi şöyle tanımlar: "zahit; dünya metâna karşılık ahiret metânını satın almaktadır. Arif nezdinde zûhd; Hakk'tan ve ibadetten başka her şeye karşı büyüklemedir (tekebbür)."¹⁵ Görüldüğü üzere killete (aza) muhtaçlık, dünyayı değil ahireti istemek, tevhid'e hürmet ise onu yüceltmek ve onun dışındaki her şeyi, yalnızca O'nu kendisine dayanak yaparak küçük görmektir. Bu bağlamda tevâzuyu temellendirdiğimizde tevâzu; hiç kimseye muhtaçlık duymamak ve bu nedenle de kimseye boyun eğmemek anlamına gelmektedir.

Tevâzu hakkında ifade edilen aşağı mertebede bulunma; İbn Sina'nın yorumunda da ifade dildiği üzere, Yüce Varlık karşısında kendini küçük görmek olup bu durum Hakk'a nispetlidir. Yaratılmış olanlara karşı tevâzu göstermek ise yeteneklerini olduğu gibi ortaya koymak; tevâzu gösteren bireyin topluma ve kendisine karşı varoluşunu anlamlı ve erdemli kılma uğraşısı olmalıdır. Kur'an'da

¹² Cevheri, *Age*, s. 1300

¹³ Tehânevî, Muhammed Alâ b. Ali, *Mevsûatu Keşşâfi Istilâhâti'l-Funûn*, thk. Ali Dehruç, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1996, I/523

¹⁴ Tehânevî, *Age*, s. I/523

¹⁵ İbn Sina, *el-İşârât ve't-Tenbihât*, Çev: Ali Durusoy, Ekrem Demirli, Türkiye Yazma Eserler Kurumu başkanlığı, İstanbul, 2014, s. 644

bu anlamı takviye edecek ayet şu şekildedir: “Allah yeri yaratıklar için var etti (vedeaha).”¹⁶ Bu anlamı (vedeaha) insana nispetle yorumladığımızda insanın varoluşunu tamamlaması, onu ortaya koyması yani varoluş konumunu belirlemiş olması olarak anlamaktayız. Bu, insanların yeteneklerine göre mevzilerini takviye etmeleridir. Bunun aksine konumunu aşağı düşürmesi (zillete rıza), yok etmesi ya da yükseltmesi (tekebbür) demek değildir. Bu anlamı da Kur’an’da ki şu ayet ile destekleyebiliriz. “...Kelimeleri mevzilerinden (konumlarından/mevazi’) tahrif ediyorlar (bozuyorlar).”¹⁷ Yani kelimenin konumunu (mevazi’), orijinal makamını bozuyorlar. Buna benzer şekilde şahsiyetini güya tevâzu yapıyorum diye tahrif eden, kendisini başkası karşısında sıradanlaştıran, tevâzu göstermiş değildir ve yine tam bunun zıddına kendinde olmayanı varmış gibi göstermek (tekebbür) de şahsiyetin tahribidir.

Tevâzu kavramı ve kazandığı anlam içerikleri İslâm Ahlâkçılarının eserleriyle beraber ahlâk felsefesinde şecaatin alt kimliği olarak ahlâka mevzu olmuştur.¹⁸

Taşköprüzâdeye göre tevâzu; fazilet sahipleri ile mal ve mevki bakımından (üstün olanların) kendilerinden aşağıda olanları kendinden üstün bilmektir. Bunun şartı ya da samimiyeti ise riyâ için değil, Allah rızası için bu erdemi ahlâkın gereği yapmaktır.¹⁹ Bu tanımda tevâzuya konu; malı ve mevkiyi üstünlük aracı ya da zulmün yolu ve gerekçesi yapmamaktır. Bu tanımda doğrudan kişiliği ya da bireyin zati kimliğini ilgilendiren bir husus söz konusu edilmemektedir. Ancak bir kimsenin kendisini kandırarak kendi zatında olmayan şeyler nedeniyle kendisine pay biçmemesi gerektiği ifade edilmiş olunmaktadır. Her ne kadar burada doğrudan insan varlığına atıf yapılmamışsa da insanlar bazen kendi varlıkları dışında olan mülkiyetlerini kendi varlıklarının gereği saydıklarından dolayı büyük yanlış yanılgılar yaşamaktadırlar. Kibir ve aşırı tevazu yani zillete kadar vardırılan tevazu kanaatimizce bu anlamdadır.

Tevâzunun ifrat derecesine tekebbür, tefrit derecesine tehâsus (hakirlik, alçaklılık) ve mezzellet/zillet/tezellül denir.²⁰ Tevâzu; bazı sufilerin literatüründe tehâsûs/tezellül ile eş anlamlı olarak anlaşılmıştır.²¹ Ancak biz aynı kanaati taşımamaktayız. “Her fazilette olduğu gibi, bunun da itidaline riayet edip ifrat ve tefritten ve bir de istismardan kaçınmak lazımdır. İfradı tekebbürdür (büyüklenmektir). Tefrid-i ise tezellülü nefstir. Yani her şeyi kabule, her ciheti tefrik etmeksizin –dinlemeye yeltenerek- vakârını zedelemektir. Bir faydayı celp ve bir

¹⁶ Rahman/10

¹⁷ Nisa 4/46

¹⁸ Bk. Nasiruddin Tusî, *Ahlâk-ı Nâsirî*, Çev. Anar Gafarov, Zauv Şükürov, Litera, İstanbul, 2007, s. 94

¹⁹ Taşköprüzâde Ahmet Efendi, *Şerhu'l Ahlakî'l- Adudiyye*, Çev: Müstahkim Arıcı, Türkiye Yazma Eserler Bsk., İstanbul, 2014, s. 76

²⁰ DİA, c. 40, s. 485, Ank. 2011

²¹ Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Otto, 2014, Ankara, s. 493

zararı def' için tevâzu tabirini alet etmek istismardır ve hakiki fazilet sayılmaz."²² Burada vakârın/şahsiyetin zedelenmesi söz konusu ise o zaman tevâzunun ontolojik statüsü yalan ile eş anlamlı hale gelmektedir ki, o da yalanda olduğu gibi kandırmak için (bu şahsın kendisi ya da başkası olabilir), olmayanı varmış gibi gösterme yanlısını ortaya çıkarmaktadır.

Bize göre tevâzu; müminlere karşı affedici, sabırlı, cömert, zarif, gösterişsiz olmak ve yalnızca Allah'a karşı tehâsûs sahibi olmaktır.²³ Neticede tevâzu bu manasıyla vakâr ve şahsiyet sahibi olmak demek olur. Yani yetinmeyi ve sınırlarını bilmek; her şeyi kendisine mal etmemek, yaptığını başa kakmamak tevâzunun oluşmasındaki ana amellerdir.

Tevâzu, kendisini küçük ya da hiç görme manasında yalnızca Allah'a karşı yapıldığında caizdir.²⁴ Ancak Maide 5/54'de ifade edilen "müminlerin müminlere karşı alçak gönüllü (zillet içinde) olmaları ve kâfirlere karşı şiddetli olmaları" şeklindeki ifade, Fetih 48/29 da ifade edildiği üzere müminlerin birbirlerine karşı olan merhametleri manasındadır. Yoksa zelil ve zilleti kabul etmek değildir. Hz. Peygamberin; "Allah bana birbirinize karşı mütevazı olmanızı, kimsenin kimseye üstünlük taslamamasını emretti."²⁵ İfadesi de bu manaya tekabül etmektedir. Yine Hz. Peygamber; "Yüce Allah bana; mütevazı olunuz da kimse kimseye zulmetmesin ve büyüklük taslamasın! Diye vahyetti."²⁶ Buyurmaktadır. Bu hadislerde anlaşılan, ayette anlaşılması gerekenin ne olduğunu yani müminlerin birbirlerine karşı kibirli olmamaları ve birbirlerine halleriyle, tavırlarıyla ve sözleriyle zulmedip tahkir etmemeleridir.

Ayrıca şu hususu da ifade etmek isteriz ki; tevâzu ve tezellül arasındaki ayrımı lügatçılar şu şekilde de ortaya koymuşlar. "Tezellül (zillet) boyun eğilen kimseye direnme konusunda acziyet göstermektir. Tevâzu ise tevâzu gösterene gücü yetsin ya da yetmesin tevâzu gösteren tarafın gücünü izhâr etmek/ortaya koymaktır." ²⁷ Bu ayrım önemli bir hususa işaret etmektedir ki, o da zillette; alçak gönüllülük olsun veya olmasın tezellül halinin zorunlu olduğudur. Ancak tevâzuda alçak gönüllülük iradî bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal hayatta bazı insanlara yapılan hitap tarzları, İslam Metafiziğinin bütünlük ve tutarlılık anlayışına aykırı anlamlar kazanmış ve ne yazık ki, Müslümanlar arasında da bu hitap tarzı meşru imiş gibi algılanmış ve kullanılmaktadır. Hz. Peygambere karşı yapılan şu hitaplara ve Peygamberimizin

²² Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlak-i Alâi*, Haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001Eser, t.y. İstanbul, s. 101,102

²³ "Affeden kulun şeref ve izzetini, Allah elbette yükseltir. Alçak gönüllü olan kulu (ma tevadæe abdun) da Allah yüceltir." *Muvatta, Sadaka*, s. 2.

²⁴ Hz. Peygamber tevâzunun Allah için yapılması gerektiğini şu duasıyla şu şekilde ifade etmektedir: "Ey Rabbim! Beni sana çok şükreden çok zikreden, senden çok korkan, sana çok itaat eden, sana çok boyun eğip tevazu eden, sana çok yalvarıp ağlayarak tevbekâr eyle" *İbn Mace, Duâ*, 2

²⁵ Müslim, *Cenmet*, 64, Ebu Davud; *Edeb*, 40

²⁶ Ebu Davud, *Edeb*, 40; İbn Mace, *Zühhd*, 23.

²⁷ Ebu Hilâl el-Askerî, *Age*, s. 369

tepkisi calib-i dikkattir. “Mutarrif’den rivayet edildiğine göre, şöyle dedi: Babam dedi ki; ‘Ben Amrî Oğulları içinde iken Hz. Peygambere gittim. Heyette bulunanlar Hz. Peygambere hitaben; Sen bizim seyyidimizsin (ente seyyidina/efendimizsin) dediler. Hz. Peygamber: Seyyid, Allah’tır. Buyurdu. Onlar: Fazilet yönünden en ziyâde faziletlimiz ve ihsan bakımından en büyüğümüzüsün. Dediler. (Babam Abdullah) dedi ki, Peygamber şöyle buyurdu: Sözüünüzü söyleyin (ne diyecekseniz onu deyin). Şeytan sizi vekil tutmasın (size lüzumsuz ve boşuna söz söyletmesin).”²⁸ Anlaşılmaktadır ki, Hz. Peygamber abartılı ve gereksiz söz ve övmelerden rahatsızlık duymaktaydı. Yine o, büyüklük ve ululuk manasına gelen seyyid gibi kelimelerle kendisine hitap edilmesini istememiştir.

Hz. Ali; kimin kime nasıl ve ne şekilde tevâzuda bulunması gerektiğini şu muhteşem ifadeleri ile izhar etmiştir: “Zenginlerin ahiret sevabını bekleyerek, fakirler yanında tevâzu yapmaları ne güzeldir. Bundan daha güzeli ise fakirlerin, Hakk Teala’nın ihsanına güvenerek zenginlere karşı kibirlilik yapmalarıdır.”²⁹ Müslüman ahlakçılar, özellikle de İbn Sina’dan yaptığımız alıntıda da ifade edildiği üzere Hz. Ali’nin kast ettiği manada tevâzuyu şu şekilde tanımlamışlardır: “Tevâzu; nefsin mevki, makam ve malca kendinden edna (aşağıda) olan kimselere karşı kendisine bir üstünlük ve bir meziyyet iddia etmemesi (demektir). Çünkü insanın kendisinde her ne fazilet, her ne türlü üstünlük varsa Hakk’ın vergisidir. Bu haslet, Canab-ı Hakk’ın büyüklüğünü ve kendisinin küçüklüğünü idrakin neticesi (olarak) kulda doğar.”³⁰ Bu ifadelerden anlaşılır; her bir insanın tevâzusunun tarzının o kimsenin bulunduğu konum ve yere göre değiştiğidir. Zenginlin ifade edilen tevâzusu hoş ve güzel iken fakirin tekebbür göstermesi ise zor ve meşakkatlidir. Kültürümüzde de ifade edildiği üzere; “mütekebbire kibir sadakadır.” Özdeyişi tevâzunun kula kulluk değil, şahsiyetli ve şerefli bir hayatı tercih etmek olduğu manasındadır.

“Tevâzunun fazileti, aşağı seviyede olanlarda ortaya çıkmaz. Ancak yönetenler, eşraf ve ulema gibi halk içinde belli bir yere sahip olan insanlarda açığa çıkar. Tevâzu, mütevâzinin hakkının bir bölümünden feragat etmesinden dolayı bir lütuf türü olarak görülebilir.”³¹

Netice olarak tevâzuyu temellendirdiğimizde, tevâzunun mütevâzinin kendisini ve tevâzu gösterdiği kimseyi konumlandırmasıdır. Bilindiği üzere tevâzu, tefaül vezninde olmak üzere karşılıklı iş yapma (el-müşareke beyne’l-isneyn) anlamında da kullanılmaktadır.³² Bu sebeple tevâzu; bir taraftan insanın bencilliğini yenmesi diğer taraftan nefsin akıldışı işler yapmasını akıl ile önlemektir. Aynı zamanda Rabbe gösterilen tevâzu ile kullarına gösterilen tevâzunun aynı olmasının caiz olmadığı da aşikârdır.

²⁸ Buhari, *Edebü’l-Müfred*, 83.

²⁹ Gazzalî, *Kimyay-ı Saadet*, Çev: Ali Arslan, II. Bsk. 2017, İstanbul, s. 507

³⁰ Kınalızâda, *Age*, s. 101; Ayrıca bk. Hüsameddin Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, Hü-Er, 2003, Konya, s. 121

³¹ Ragıp el-İsfehâni, *Erdemli Yol*, Çev: Muharrem Tan, İstanbul, 2009, s. 223.

³² *Kitâbu’l-Binâ fi’s-Sarf* (Sarf Cümlesi İçinde Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, (t.y.) s. 219

Galatı meşhurdur ki, insanların pısrıklığı, pasaklılığı vb. durumları kimileri tarafından tevâzu diye kabul görmüş ve hatta övülmüştür. Halbuki İslam; insanların dinamik ve şuurlu olmalarını her zaman telkin etmektedir. Mervidir ki; “Hz. Ömer başı eğik bir adam görür ve ona; ‘başını kaldır İslam hasta değildir. Der. Hz. Aişe uyuşukluğundan neredeyse ölecek bir adam gördü: Buna ne oluyor? Diye sordu. Bu kurradan biridir diye cevap verildi. Bunun üzerine Hz. Aişe şöyle buyurdu: Hz. Ömer kıraat üstadlarının başı idi, yürüdüğü zaman hızlı yürürdü, konuştuğu zaman duyururdu, dövdüğü zaman da acıttırdı.”³³

Sonuç

Yalan; olmayanı oldurmak, olanı yok saymaktır. Bu açıdan yalandan da olsa varlık vermek ve varlık almak manasına geldiğinden ontolojik bir karakter taşıdığı izlenimi yalanda ortaya çıkmaktadır. Yalan; ahlâkî bir değer ilgası yanında akaidin fesadına da sebep olmaktadır.

Tevazu; bir varlığa yeteneği ve fiili kadar değer vermek, değer biçmektir. Bu anlamıyla tevazu; istenen kabul gören bir davranış olduğu için ontolojik olarak varlığın gerçekliğini, varlığının gerçekliği kadar değerlendirmektir. Tevazu aşırılığa vardırıldığında, istenen maksadın tam zıddına dönüşünü gerektirir ki, bu; var olanı gizlemek yok olanı var kılma anlamında yalanla eş değer bir mana kazanmış olur. Böylece de tevazudan kast edilen maksat gerçekleşmemiş olur. Yalandan sakınmak, tevazuda da kendi gibi olmak İslam metafiziğinin öngördüğü mümin örnekliğidir. Yalan ve miskinlik hem bu dünyada ve hem de öte dünyada gerçekliğin ya da varlığın inkârı olduğu için zemmedilmiştir.

KAYNAKÇA

- Askerî, Ebu Hilâl, *el-Furûğ fi'l-Lûga/Farklar sözlüğü*, Çev: Veysel Akdoğan, İstanbul 2017.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Otto, Ankara 2014.
- Ezherî, Ebu Mansûr Muhammed b. Ahmet, *Tehzîbu'l Luga*, Haz. A.Selam Muhammed Harun, M.Misriyyeti'l-Amme, Kahire 1964.
- Gazzali, Ebû Hamid, *İhya'u Ulum'id-Din*, Çev: Sıtkı Güllü, İstanbul, 2008.
- _____, *Kimya-yı Saadet*, Çev. Ali Arslan, 2. bsk. İstanbul 2017.
- Hüsameddin Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, Konya 2003.

³³ Buhari, *Edebü'l-Müfred*, 195

-
- İbn Faris, Ebu'l-Huseyn Ahmed, Mucemu *Mekâyisu'l-Luga*, thk. .Ş.Ebu Amr, Daru'l-Fikr Beyrut (t.y.).
 - İbn Sina, *el-İşarât ve't-Tenbihât*, Çev: Ali Durusoy, Ekrem Demirli, Türkiye Yazma Eserler Kurumu başkanlığı, İstanbul 2014.
 - İsfehâni, Ragıp, *Erdemli Yol*, Çev: Muharrem Tan, İstanbul 2009.
 - _____, *Müfredat*, Çev: Yusuf Türker, İstanbul 2017.
 - Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlak-i Alâi*, Haz. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Eser, İstanbul (t.y.)
 - Nadâl Ali, *Mevşûrâtu Müesseseti'l-A'lemî*, Beyrut 2005.
 - Taşkoprüzâde Ahmet Efendi, *Şerhu'l Ahlaki'l- Adudiyye*, Çev: Müstahkim Arıcı, Türkiye Yazma Eserler Bsk., İstanbul 2014.
 - Tehânevî, Muhammed Alâ b. Ali, *Mevsûatu Keşşâfi Istilâhâti'l-Funûn*, thk. Ali Dehruç, Mektebetu Lübnan, Beyrut, 1996.
 - Tusî, Nasiruddin, *Ahlâk-ı Nâsirî*, Çev. Anar Gafarov, Zauv Şükürov, Litera, İstanbul 2007.
 - Zebîdî, Ebu'l-Feyz Muhammed el-Murtaza, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kamus*, thk. Ali Şiri, Daru'l-Fikr, Beyrut 1994.

Ontology of Lie and Humility*

Gürbüz DENİZ**

Abstract

In this article, it is clarified that to what extent the subject of morality, lying, and humility, are the subject of ontology. In this context, lying and humility were addressed in the ethics and religious literature. At the same time, the meanings and changes taken by these concepts were also relatively emphasized in the historical process. In addition, the consequences of lying and humility in individual and public life were also mentioned. In the sense of general; this article formed and shaped of The Quran, the hadith and moral philosophy as well as our own interpretations.

Keywords: Lie, humility, moral, ontology

Yalan ve Tevâzunun Ontolojisi

Özet

Bu makalede, ahlâkın konusu olan yalan ve tevâzunun ne manada ontolojinin konusu olduğu hususu belirlenmektedir. Bu bağlamda yalan ve tevâzunun ahlâk ve dini literatürdeki karşılıklarına değinildi. Aynı zamanda tarihî süreç içinde bu kavramların aldıkları anlamlar ve değişimlere de nispeten vurgu yapıldı. Ayrıca yalanın ve tevâzunun birey ve toplum hayatındaki neticeleri söz konusu edildi. Tümel manada; Kur'an'a, hadise, ahlâk felsefesine konu kitaplara ve kendi yorumlarımızdan hareketle metin örgüsü oluşturuldu.

Anahtar Sözcükler: Yalan, tevazu, ahlak, ontoloji, istismar

Dishonesty

Dishonesty means everything that indicates what it is not supposed to indicate.¹ It is the opposite of justice in this regard. In addition, dishonesty reflects focusing on superstitions rather than the truth, and considering the so-called truth.

* This paper is the English translation of the study titled "Yalan ve Tevâzunun Ontolojisi" published in the 9th issue of *İlahiyat Akademi*. (Gürbüz Deniz, "Yalan ve Tevâzunun Ontolojisi", *İlahiyat Akademi*, sayı: 9, Haziran 2019, s. 1-10.)

** Prof. Dr., Ankara University, Faculty of Divinity, School of Philosophy and Sciences of Religion, Academic Member, deniz@divinity.ankara.edu.tr.

¹ Ragip al-Isfahani, *Mufradat*, trans.: Yusuf Türker, İstanbul 2017, p. 1268.

*** The paper in Turkish should be referred to for citations.

In this context, beauty turns into ugliness.² Dishonesty is also the false khabar reported incorrectly. Yalan (lie) means doing an action deficiently in Arabic. Ifk (slander), on the other hand, means an extortionate and disgraceful/awful lie.³ The only truth in a lie is its superstitious aspect. Superstitions indicate focusing upon anything other than those that would provide material or ethereal benefits.⁴

Lying is the worst among the deadly sins. The Prophet stated that a Muslim may commit a sin, but he/she cannot lie, which is significant in this regard.⁵ The Prophet's warnings in this regard and the Quran's emphases caused a great sensitivity among the Muslim societies. However, this sensitivity got distorted in time! (Quran: 33/70). The malevolence of lying can be understood with the statement of the Prophet in another version of the narrative above. Abdallah ibn Jarad asked the Prophet: "Can a believer fornicate? The Prophet said maybe. (Well), can a believer lie? The Prophet said no. Then the Prophet read this verse loudly: "They only invent falsehood who do not believe in the verses of Allah, and it is those who are the liars."⁶

Lying means committing a sin deliberately. The Prophet was asked once by a sahabah or Bedouin "O Prophet! Give me such a recommendation that I will do and achieve Jannah". The Prophet recommended him not to lie. This sahabah feels obliged to perform all prayers due to his promise (not to lie at all) he gave to the Prophet because this person would either lie or do what is necessary when the Prophet asks him "Did you do this or that?" Therefore, that sahabah felt responsible in fulfilling all his liabilities in order not to lie.⁷ This narrative indicates that any person who does not lie has a straightforward personality. Lying is the most dangerous basis for both actions and belief.

The reason hypocrites are denigrated the most is that they lie and perform false actions. "Allah testifies that hypocrites are liars." (Quran, Munafikun/1) However, God defines believers in the opposite way of hypocrites: "O you who have believed, fear Allah and speak words of appropriate justice. He will [then] amend your deeds and forgive you your sins..."⁸ It should be noted that many people lie or plan lying as a means to ensure that their operations are perfect and to achieve material benefits. However, as lying causes distrust, a liar cannot perform perfect actions.

² Ragip al-Isfahani, *ibid.* p. 125.

³ Abu Hilal, *al-Furug fi al-Luga/Farklar sözlüğü*, trans.: Veysel Akdoğan, Istanbul 2017, p. 40,41.

⁴ Ragip al-Isfahani, *ibid.* p. 209.

⁵ Ali al-Muttaki al-Hindi, *Kanzu al-Ummal*, III/874, no: 8994; Al-Ghazali, *Ihya al-Ulum ad-Din*, trans.: Sitki Güllü, Istanbul 2008: IV/p. 225.

⁶ Abu Hamid Ghazali, *Kimya al-Saadat*, trans.: Ali Arslan, 2nd edition, 2017, Istanbul. "They only invent falsehood who do not believe in the verses of Allah..." An-Nahl/105

⁷ See. Al-Ghazali, *ibid.* p. 225

⁸ al-Ahzab 33/70, 71.

In Islamic approach, a hypocrite cannot have a promising future. If people continue having relationships with hypocrites and liars despite knowing them as so, their statements and actions are also regarded as lies. There would be no difference between their presence and absence. Anybody who does not know about the lies of liars may be liable for certain states due to the lies and acts of liars.

This is the essential ontology of lying. In other words, lying reflects that an untold word has been told, an unperformed action has been actually performed, an absent object or fact is actually present, all of which are the opposite of truth. Lying itself is the opposite of truth in its essence. (Quran: 63/1-2. In this case, it means everything is reversed, **and nothing is naturally valued as how it is supposed to be**. In accordance with the definition provided above, the emergence of an actual situation is based on its lie-related aspects.

If a word is present or absent when it is absent or present, it means the intention and importance of the speaker of that word has been distorted by another person. This is called verbal slander. Slander means blaming for nothing. Disregarding the presence of an action or accepting an absent action as present means suspending the credibility and authority of a person, which is a slander and distortion of the social peace. It is also the performance of a potential fight among the members of society.

Accepting an absent object as present and vice versa means claiming to be God. Creating or killing can only be performed upon a divine authority and power. If a person considers God's creation as absent and what God has not created as present, that means this person claims to be God. Quran reflects lying as creation, which is quite interesting. "You only worship, besides Allah, idols, and you produce a falsehood (tahlukuna-ifka). Indeed, those you worship besides Allah do not possess for you [the power of] provision." (Quran: 29/17). Such a lie is the worst and most awful among all lies. This verse indicates that God's characteristic of blessing creatures is associated with idols.

The reason for the severity of the punishment for the liar is blaming people for nothing and causing people to lose their already-deserved rights. Accordingly, lying is the greatest rightful due. God Almighty never forgives a rightful due as it is the most reverend right in the Islamic approach. Therefore, God and the Prophet ordered people to observe the rightful due. If the rightful due is not remunerated in this world, the punishment is due in the eternal world. These people are called "bankrupt merchant" by the Prophet.

If any statement, action or object are reflected as present to people despite being absent, the liar deserves a great wrath in this case as he/she distorts the rational purity of other people. This causes confusions, distrust, and characterless identities among people, which is the reason for the formation of fear and torture in the society. Lying is not solely the opposite of saying the truth. Its reflections are both personal and social. Therefore, Muslims should not lie as lying distorts the

agreement of living collectively between them and causes them to have a rightful due of other people.

Two malevolent actions take place if lying becomes a habit for a person. One of them is related to the self while the other is rational. Self-related aspect evokes pleasures while rationalism indicates the corruption of doctrines in this regard. Pleasures are conditional. However, as rational contemplation forms an unfair imagination about people and presence, it is reviewed under the category of deadly sins. The place where the devil is active the most is where it recommends people to lie or deviates people from their goals by making them compare facts with superstitions. (Quran: 7/20-22)

1. Humility

1.1. Etymologically Positioning Humility

The concept of humility has gained various meanings in linguistic and ethical works. Some of these meanings have been missed or deviated from their original states in the next periods. This paper aims to indicate what humility is regarding language, ethical books, Quran and Sunnah, and to detail how humility should be.

Tawazu (humility) is reflected as the opposite of *r.f.e.* from the base of *v.d.a.*⁹ This meaning is publicly accepted but even if humility is positioned as the opposite of *r.f.e.*, this position has been interpreted and regarded as *tazallul* meaning “ranking and being positioned lower”.¹⁰ However, the context of *tazallul* is interpreted as believers’ mercy, compassion, and protection toward one another in certain verses of Quran. Although *v.d.a.* (*tawazu*) is reflected as the opposite of *r.f.e.* (rising), we are of the belief that humility should be understood as the opposite of *takabbur* (patronizing). If we position humility as the opposite of *takabbur*, it would be understood that humility, which is perceived as *tazallul* in this regard, does not actually mean becoming lazy or regular.¹¹

Humility also means the loads of the people collectively travelling,¹² and this meaning has been based by Tahanawi as “humility by advice, need for the few and

⁹ See. Azhari, Abu Mansur Muhammad ibn Ahmad, *Tahzib al Luga*, prep. A. Salam Muhammad Kharoon, M. Misriyyet al-Amma, Cairo, 1964, III/74; Ibn Faris, Abu al-Husein Ahmad, *Mujamu Makayis al-Luga*, ed. S. Abu Amr, Dar al-Fiqr Beirut (n.d.), p. 1094, Ibn Manzur, Abu al-Fadl Muhammad ibn Mukarram, *Lisan al -Arap*, prep. Yossef al- Bukai, Abraham Shamsaddin, Nadal Ali, *Mawshuratu Muassasata al-A'lami*, Beirut 2005, IV/4303.

¹⁰ Azhari, *ibid.*, p. III/74; Gawhari, *ibid.*, p. 1300; Ibn Manzur, *ibid.*, p. 4304; Zabidi, Abu al-Faiz Muhammad al-Murtaza, *Taju al-Arus min Jawahiri al-Qamus*, ed. Ali Shiri, Dar al-Fiqr, Beirut 1994, XI/518

¹¹ This statement by the Prophet is an evidence in this regard: “It is without a doubt that God ordered me to tell you that you should display humility. Nobody should boast to one another” Muslim, *Jannat wa Sifat al-Naimiha*, 64.

¹² Al-Jawhari, *ibid.* p. 1300.

overtaking the load of ahl al-milla"¹³. In this regard humility can be regarded as being satisfied with the few and making efforts to solve the issues of Muslim ummah. Similarly, Tahanawi interestingly defines humility by referring Ahl al-Isharat as follows: "Humility is to know and minimize self, while increasing amalgamation in this regard."¹⁴ Minimizing personal pleasures and realizing self, means being aware of personal borders. Although self, advises arrogance to people, one should never forget that they are humans like anybody else. Therefore, people can be humble even at the minimum level. The fact that people are aware of themselves in this regard means neither patronizing nor feeling valueless. Instead, it means being positioned as is in the life. In other words, it indicates attributing value in line with personal skills. However, this context reflects acting humbly as servants solely before God. Other people's actions indicate that nobody is trans-human or have supernatural powers. Nobody is deemed divine and worshipped.

1.2. Our Philosophical Body of Knowledge and Humility

Considering the context noted above, we believe that what Tahanawi indicated as Ahl al-Isharat are Avicenna's statements in the work named al-Isharat wa't Tanbihat and a reference to the interpretations of the people making comments to this statement. Avicenna defines sagacity as follows: "praying is buying the goods of the eternal world rather than the material world. Asceticism for sagacious people is to patronize against anybody other than God and praying (takabbur)."¹⁵ It is clear that asceticism is the need for the few and desiring the eternal world instead of this world while paying respect to oneness is to glorify the presence of God and patronizing anything other than God by solely considering the divine authority of God. Thus, the grounds for humility indicate that humility means no need for anybody and thus succumbing to nobody or nothing.

The following position regarding humility is the self-underestimation before God which can be clearly understood from Avicenna's interpretation. Humility toward the created subjects or objects means presenting the skills as is. This should be the efforts to make the presence of a humble person toward himself/herself and society more meaningful and virtuous. The verse to support this subject is as follows: "And the earth He laid [out] for the creatures."¹⁶ The evaluation of this verse in regard to humans means the completion of presence, presenting the existence or determining the position of presence. This is the humans' support for their positions by their skills. However, the same context does not mean lowering,

¹³ Tahanawi, Muhammad Ala ibn Ali, *Mawsuatu Kashshafi Istilahat al-Funun*, ed. Ali Dahruj, Maktabat al-Lubnan, Beirut 1996, I/523.

¹⁴ Tahanawi, *ibid*, p. I/523

¹⁵ Avicenna, *al-Isharat wa at-Tanbihat*, trans.: Ali Durusoy, Ekrem Demirli, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Istanbul 2014, p. 644

¹⁶ Ar-Rahman/10

terminating or rising (takabbur) the position (consent to derogation). This can be supported with the following verse in Quran. "...Among the Jews are those who distort words from their [proper] usages..."¹⁷ In other words, they distort the meaning and original position of words. Similarly, anybody who distorts their personality stating that they show humility and who banalizes themselves before other people does not actually display humility. Moreover, takabbur, meaning showing anything absent as present, is also the distortion of personality.

The concept of humility and the content of its meaning has been subject to ethics as the sub-identity of heroism in the philosophy of ethics along with the works of Islamic ethics authorities.¹⁸

According to Tashkopruzadah, humility means regarding the virtuous people and those who are financially and positionally lower as higher in order. The condition or sincerity in this regard is to act like this not for hypocrisy but for the consent of God as ethically required.¹⁹ The issue of humility in this definition is not to accept goods and positions as an indicator of superiority or a way or reason for torture. No aspect directly regarding the personality or personal identity of people is present in this definition. However, the point is that nobody should trick themselves and display any attitudes in relation to the characteristics or goods which they do not possess. Although no direct reference to humans' presence is made here, people sometimes make a great mistake as they consider the goods or belongings they do not have as their possession. Therefore, we believe that humility is occasionally considered as arrogance and over-humility in this regard.

Over-humility is called takabbur, understatement in this regard is named "tahasus (worthlessness, lowness)" and mazzalat/zillat/tazallul.²⁰ Humility has been perceived as synonymous with tahasus/tazallul by certain Sufism followers.²¹ However, we disagree. "Like in every merit, moderation should be observed, and extravagance, understatement and abuse should be avoided. The extravagance is takabbur (patronizing) in this context. While understatement is undermining and degrading self. In other words, it is the distortion of dignity by attempting to accept anything and listening to any statements without distinguishing every aspect. Displaying humility for evoking a benefit and terminating a loss is actually an abuse that cannot be accepted as sagacity."²² If the personality can be harmed here, the ontological status of humility becomes synonymous with lying. In this case,

¹⁷ An-Nisa, 4/46.

¹⁸ See. Nasiraddin Tusi, *Ahlak al-Nasiri*, trans. Anar Gafarov, Zauv Shukurov, Litera, Istanbul 2007. p. 94

¹⁹ Tashkopruzadah Ahmad Efendi, *Sharhu al-Ahlaki al-Adudiyah*, trans.: Müstahkim Arıcı, Türkiye Yazma Eserler Bsk., Istanbul 2014, p. 76.

²⁰ DİA, v. 40, p. 485, Ank. 2011.

²¹ See. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Otto, 2014, Ankara, p. 493.

²² Kinalizadah Ali Efendi, *Ahlak al-Alai*, prep. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Eser, n.d. Istanbul, p. 101, 102.

anything absent is reflected as present as seen in the action of lying to trick anybody (even the liar himself/herself).

We are of the belief that humility means being forgiving, patient, generous, kind, and natural to the believers and showing affection solely to God.²³ Therefore, humility means being serious and having personality in this regard. In other words, being content, knowing personal borders, aversion from relating everything to self, and boasting about any action or fact are the main practices in the formation of humility.

Humility is permissible when performed before God to undermine the self or regard the self as valueless.²⁴ However, as al-Maidah 5/54 indicates “Allah will bring forth [in place of them] a people He will love and who will love Him [who are] humble toward the believers, powerful against the disbelievers” and as al-Fath 48/29 reflects, humility means the mercy of believers toward each other. It does not mean accepting servile people or derogation. The Prophet’s statement “God ordered me to tell you to be tolerant toward one another and abstain from patronizing over anybody.”²⁵ reflects the same. Again, the Prophet indicated as follows: “God Almighty told me to be humble so that nobody would torture or patronize anybody!”²⁶ . These hadiths indicate that believers should not be arrogant and insult each other with their states, attitudes, and statements, which is also ordered with the relevant verses.

In addition, we should note that linguists have presented the differentiation between humility and tazallul as follows: “Tazallul (derogation) means showing helplessness in resisting to anybody who has been patronizing. Humility, on the other hand, means explaining or displaying the power of the one showing humility regardless of whether the receiver of humility is more powerful or not. ²⁷ This differentiation reflects a significant point which is that tazallul to derogation is obligatory regardless of whether modesty is present. However, modesty is understood as voluntary in humility.

The styles of addressing certain people in social life have gained meanings that are against the Islamic conceptions of integrity and consistency, and unfortunately, Muslims have understood and used these styles as lawful. The addresses toward the Prophet and Prophet’s reaction to these are interesting. “As narrated from Mutarrif, the following was stated: “My father said ‘I went to the Prophet when I was among the sons of Amri. The people in the delegation said to

²³ “God certainly increases the honor and excellence of a forgiving person. A modest person (ma tawadae abdun) is blessed by God.” *Muwatta, Sadaka*, p. 2.

²⁴ The Prophet describes that humility should be displayed for God with the following prayer: “O! My God! Make me one of those who appreciate, mention, fear, obey, and abide you the most, who display humility to you the most, and who abjure the most seeking forgiveness from you *Ibn Majah, Dua*, 2.

²⁵ Muslim, *Jannat*, 64, Abu Dawud; *Adab*, 40.

²⁶ Abu Dawud, *Adab*, 40; Ibn Majah, *Zuhd*, 23.

²⁷ Abu Hilal al-Askari, *ibid*, p. 369.

the Prophet 'You are our master (anta sayyidina). The Prophet said 'God is the Master. They answered: You are the most wise and greatest regarding sagacity. (My father Abdallah) said the Prophet stated the following: Tell your words (say what you are planning to say). So that the devil cannot trick you (so that it cannot make you say unnecessary and nonsense words)."²⁸ The Prophet did not approve telling flamboyant and unnecessary words and compliments. He also did not want to be called with the titles such as sayyid meaning great and divine.

The following great statements by Ali (p.b.u.h) indicate who should display humility and how that person should display it: "How great it is for the rich people to expect good deed while displaying humility next to poor people. However, the more beautiful aspect is that poor people show arrogance to the rich people by trusting upon the blessings of God."²⁹ Muslim authorities of ethics have defined humility in the manner Ali (p.b.u.h) meant as reflected from Avicenna's narration as follows: "Humility means avoiding from patronizing or claiming to be greater against the people who have a positionally or financially lower status. All sagacity and superiority of humans are granted by God. This state is experienced by humans as a result of recognizing the glory of God and valueless of self."³⁰ It is understood from these statements that humility of every people changes by the location of these people. The humility of rich people is nice and proper but displaying humility is difficult and effortful for the poor. As indicated in our culture, "arrogance is a relief for the poor." This statement means that living a life while showing character should be the focus instead of abiding by a person.

"The merit of humility cannot be seen in people with lower status. However, this merit shows itself in people such as administrators, the rich or ulama, who have a certain status among the people. Humility can be regarded as a sort of blessing as humble people disclaim a certain part of their rights."³¹

In conclusion, the basis of humility means that humble people position both themselves and the receiver of humility. As known to all, *tawazu* is also used to mean mutual performance of jobs (*al-musharaka bayna al-isnayn*) in the metre of *tafaul*.³² Therefore, humility means beating selfishness and rationally preventing irrational actions of self. Similarly, it is not permissible to regard the humility shown toward God and people as the same.

It is a popular misconception among people that faint-heartedness and slipshodness of people is sometimes regarded and praised as humility. However, Islam always orders people to be dynamic and conscious. Marwi says "Omar sees an unhappy person and says 'keep your head up. Islam is safe and sound.' Aisha

²⁸ Al-Bukhari, *Adab al-Mufrad*, 83.

²⁹ Al-Ghazali, *Kimya al-Saadat*, trans.: Ali Arslan, 2nd Edition 2017, Istanbul, p. 507.

³⁰ Kinalizadah, *ibid.* p. 101; Also see Hüsameddin Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, Hü-Er, 2003, Konya, p. 121.

³¹ Ragip al-Isfahani, *Erdemli Yol*, trans.: Muharrem Tan, Istanbul, 2009, p. 223.

³² *Kitab al-Bina fi as-Sarf* (Sarf Cümlesi İçinde Salah Bilici Kitabevi, Istanbul, (n.d.) p. 219.

(p.b.u.h) sees a person who almost falls down acting lazily: She asks, "What is happening to him?" She was answered as "He is a leading hafiz." Then she stated the following: Omar was the pioneer of recitation. He walked fast, he spoke loud, and he hurt when he beat."³³

Conclusion

Lying is creating what is absent or regarding what is present as absent. Therefore, lying has an ontological aspect as it means granting or taking life in a sense. Lying causes the termination of an ethical value and distortion of social agreement.

Humility means attributing value to a subject or object as much as its' skills and actions. Thus, as humility is a behavior that is desired and accepted, it is the ontological evaluation the reality of a presence as much as the reality of existence. When humility reaches excessive levels, it requires the absolute opposite of what is intended in the beginning, which is hiding the present and which is lying in this regard. Thus, the intention in humility does not actually take place. Abstaining from lying and acting naturally in humility is the exemplary characteristic of a Muslim as reflected in Islamic metaphysics. Lying and laziness has been denigrated in this and eternal world as it indicates the denial of truth or presence.

REFERENCES

- Askari, Abu Hilal, *al-Furug fi al-Luga/Farklar sözlüğü*, trans.: Veysel Akdoğan, Istanbul 2017.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Otto, Ankara 2014.
- Azhari, Abu Mansur Muhammad ibn Ahmad, *Tahzib al Luga*, prep. A. Salam Muhammad Kharon, M. Misriyyat al-Amma, Cairo 1964.
- Al-Ghazali, Abu Hamid, *Ihya al-Ulum ad-Din*, trans.: Sıtkı Güle, Istanbul 2008.
- _____, *Kimya al-Saadat*, trans.: Ali Arslan, 2nd Edition, Istanbul 2017.
- Hüsameddin Erdem, *Ahlâk Felsefesi*, Konya 2003.
- Ibn Faris, Abu al-Huseyn Ahmad, *Mujamu Makayis al-Luga*, ed. Ş. Abu Amr, Dar al-Fiqr, Beirut (n.d.).

³³ Al-Bukhari, *Adab al-Mufrad*, 195.

- Avicenna, *al-Isharat wa at-Tanbihat*, trans.: Ali Durusoy, Ekrem Demirli, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul 2014.
- Isfahani, Ragip, *Erdemli Yol*, trans.: Muharrem Tan, İstanbul 2009.
- _____, *Müfredat*, trans.: Yusuf Türker, İstanbul 2017.
- Kinalizadah Ali Efendi, *Ahlak al-Alai*, prep. Hüseyin Algül, Tercüman 1001 Eser, İstanbul (n.d.)
- Nadal Ali, *Mawshuratu Muassasata al-A'lami*, Beirut 2005.
- Tashkopruzadah Ahmad Efendi, *Sharhu al Ahlaki al- Adudiyyah*, trans.: Müstahkim Arıcı, Türkiye Yazma Eserler Bsk., İstanbul 2014.
- Tahanawi, Muhammad Ala ibn Ali, *Mawsuatu Kashshafi Istilahat al-Funun*, ed. Ali Dahruj, Maktabat al-Lubnan, Beirut 1996.
- Tusi, Nasiraddin, *Ahlak al-Nasiri*, trans. Anar Gafarov, Zauv Shukurov, Litera, İstanbul 2007.
- Zabidi, Abu al-Fayz Muhammad al-Murtaza, *Taju al-Arus min Jawahiri al-Kamus*, ed. Ali Shiri, Dar al-Fiqr, Beirut 1994.

أنطولوجيا الكذب والتواضع*

أ.د. جوربوز دنيز**

ملخص:

تتلور في هذا المقال الصورة التي يتحول بها الكذب والتواضع، بصفتهما خصلتين مرتبطتين بعلم الأخلاق، إلى موضوع لعلم الوجود (الأنطولوجيا). ولقد أشرنا في هذا السياق إلى مقابل مصطلحي الكذب والتواضع في الأدبيات الدينية والأخلاقية. وفي الوقت ذاته شددنا بشكل نسبي على المعاني والتغيرات التي اكتسبها هذان المصطلحان على مر العصور. كما تناولنا عواقب الكذب والتواضع لدى الفرد والمجتمع. ولقد شكلنا، بشكل عام، نموذجاً نصياً استناداً إلى القرآن الكريم، والأحاديث النبوية، وكتب الفلسفة الأخلاقية وكذلك تفسيراتنا الخاصة.

الكلمات المفتاحية: الكذب، التواضع، الأخلاق، الأنطولوجيا، الاستغلال

Yalan ve Tevâzunun Ontolojisi

Gürbüz DENİZ

Özet

Bu makalede, ahlâkın konusu olan yalan ve tevâzunun ne manada ontolojinin konusu olduğu hususu belirginleşmektedir. Bu bağlamda yalan ve tevâzunun ahlâk ve dini literatürdeki karşılıklarına değinildi. Aynı zamanda tarihî süreç içinde bu kavramların aldıkları anlamlar ve değişimlere de nispeten vurgu yapıldı. Ayrıca yalanın ve tevâzunun birey ve toplum hayatındaki neticeleri söz konusu edildi. Tümel manada; Kur'an'a, hadise, ahlâk felsefesine konu kitaplara ve kendi yorumlarımızdan hareketle metin örgüsü oluşturuldu.

Anahtar Kelimeler: Yalan, tevazu, ahlak, ontoloji, istismar

Ontology of Lie and Humility

Abstract

In this article, it is clarified that to what extent the subject of morality, lie and humility, are the subject of ontology. In this context, lie and humility were addressed in the ethics and religious literature. At the same time, the meanings and changes taken by these concepts were also relatively emphasized in the historical process. In addition, the consequences of lying and humility in individual and public life were also mentioned. In the sense of general; This article formed and shaped on The Quran, the hadith and moral philosophy as well as our own interpretations.

Keywords: Lie, humility, moral, ontology

* هذه هي الترجمة العربية للدراسة بعنوان "Yalan ve Tevâzunun Ontolojisi" التي نشرت في العدد التاسع من مجلة الإلهيات الأكاديمية. (جوربوز دنيز، أنطولوجيا الكذب والتواضع، الإلهيات الأكاديمية، يونيو ٢٠١٩، العدد: ٩، ص ١٠-١).
** عضو هيئة التدريس بقسم الفلسفة والعلوم الدينية بكلية الإلهيات جامعة أنقرة، deniz@divinity.ankara.edu.tr.
*** من الواجب أن يستند في الاقتباس إلى المقالة التركية.

الكذب:

إن الكذب يعني الشيء المحرف عن موضعه الأصلي إلى موضع آخر^(١). وبهذا المعنى يعد الكذب مضادا تاما للعدل. وفي الوقت ذاته فإن الكذب، بالمعنى العام، هو الانتقال من الحق للباطل ومن الصدق إلى الكذب في الحديث وأما في الفعل فيعني الانتقال من الحسن للقيح^(٢). كما أن الكذب هو الخبر الذي ينقله ناقله بشكل مخالف للحقيقة. وفي اللغة العربية الكذب يعني في الأساس التقصير. أما الإفك فهو قول الكذب الفاحش والقيح^(٣). وتعد الحقيقة الوحيدة للكذب هي بطلانه. وأما الباطل فهو الانحراف عن الأشياء التي تعود بمنفعة دنيوية أو أخروية إلى اتجاه آخر^(٤).

إن الكذب هو أسوأ أفعال الفجور. ولعل ما وضعه نبينا صلى الله عليه وسلم عندما قال إن المسلم قد يرتكب الذنوب، لكنه لا يمكن أبدا أن يكذب، يحمل أهمية كبيرة في هذا الشأن^(٥). لقد شكل هذا التحذير النبوي وتأكيدات القرآن الكريم في هذا الشأن حساسية كبيرة لدى المجتمعات المسلمة. لكن للأسف فإن هذه الحساسية تضررت بمرور الوقت! (القرآن الكريم: الأحزاب، ٧٠). وأما في رواية أخرى من الحديث الوارد أعلاه نرى النبي عليه الصلاة والسلام وهو يوضح إلى أي مدى الكذب خلق سيئ من خلال العبارات التالية. سأل عبد الله بن الجراد النبي "أيزني المؤمن؟"، فرد النبي "ربما"، فسأله "أيكذب المؤمن؟"، فرد النبي "لا"، ثم تلا الآية التي تشير إلى أن الكافرين فقط هم من يكذبون^(٦).

إن عدم قول الكذب هو عدم ارتكاب ذنب عمدا. سأل أحد الصحابة أو الأعراب الرسول عليه الصلاة والسلام قائلا "يا رسول الله، انصحنى بنصيحة أفعلمها لأدخل بها الجنة". فنصحه الرسول "لا تكذب". لقد شعر ذلك الصحابي بأنه مجبر على أداء كل العبادات في الإسلام بسبب وعده للنبي بأنه لن يكذب أبدا. ذلك أن النبي عندما يسأله "هل فعلت كذا؟"، فإنه مضطر لتجنب هذه الأسئلة إما بالكذب أو إنه سيضطر لفعل ما يقع على عاتقه من مسؤوليات. ولهذا فإن ذلك الصحابي شعر بأنه مسؤول عن أداء كل التكالييف الواقعة على عاتقه كيلا يضطر للكذب^(٧). وما نفهمه من هذه الروايات هو أن الشخص الصادق الذي لا يكذب تتوافق

(١) الراغب الأصفهاني، المفردات، ترجمه للتركية: يوسف توركر، إسطنبول، ٢٠١٧، ص: ١٢٦٨.

(٢) الراغب الأصفهاني، المرجع السابق، ص: ١٢٥.

(٣) أبو هلال العسكري، الفروق اللغوية، ترجمه للتركية: ويسل آقدوغان، إسطنبول، ٢٠١٧، ص: ٤١، ٤٠.

(٤) الراغب الأصفهاني، المرجع المشار إليه، ص: ٢٠٩.

(٥) علي المنقي الهندي، كنز العمال، المجلد الثالث/ ٨٧٤، رقم: ٨٩٩٤؛ الغزالي، إحياء علوم الدين، ترجمه للتركية: صدقي جول، إسطنبول، ٢٠٠٨؛ المجلد الرابع، ص: ٢٢٥.

(٦) أبو حامد الغزالي، كيمياء السعادة، ترجمه للتركية: علي أرسلان، الطبعة الثانية ٢٠١٧، إسطنبول. ﴿إِنَّمَا يَقْتَرِي الْكَذِبَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ﴾ [النحل].

(٧) راجع. الغزالي، المرجع السابق، ص: ٢٢٥.

أفعاله مع أقواله وظاهره مع باطنه. وأما الكذب فإنه يعد أخطر مجال لانعدام الثقة سواء في الإيمان أو الفعل.

وأما سبب ذم المنافق هذه الدرجة فإنه بسبب جرأته على الكذب قولاً وفعلاً. ﴿وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ كَذِبُونَ﴾ [المنافقون، ١]. هذا في حين أن الله يعرّف المؤمنين بعكس ما وصف به المنافقين: ﴿يَأْتِيهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَقُولُوا قَوْلًا سَدِيدًا ﴿٧﴾ يُصْلِحْ لَكُمْ أَعْمَالَكُمْ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ﴾... [الأحزاب] ولنوضح أن معظم الناس يكذبون أو يستغلون الكذب لتيسير أمورهم وتحقيق منافع دنيوية. بيد أن أمور الكاذب لا تسير بشكل جيد أبداً، ذلك أن الكذب يتسبب في حدوث حالة من عدم الثقة.

ولا تشتمل العقيدة الإسلامية على أي رأي مبشر حول عاقبة أو مستقبل المنافق. إن المنافق والكاذب يكون، بالضبط كما هو الحال بالنسبة لأكاذبيه، في حكم الكذب في نظر الأشخاص الذين كذب عليهم. ليس هناك أي معنى لوجوده أو عدمه. بل على العكس تماماً، فإن الشخص الذي لا يعلم كذب الكاذب فإنه أصبح في حكم الكذب بسبب فعل الكاذب وقوله.

وهذا هو أنطولوجيا (علم وجود) الكذب في جوهره. بحيث إن الكذب يعبر عن إرادة وقدرة معاكسة للحقيقة ترى أن شيئاً لم يُقَلْ قد قيل، وأن فعلاً لم يحدث قد حدث، وأن شيئاً غير موجود موجوداً. ويستند الكذب، بشكل مغاير للحقيقة، إلى حقيقة (وهم) مفادها أن الكلمة الموجودة غير موجودة، وأن الفعل المرتكب لم يحدث، وأن الشيء الموجود غير موجود. (القرآن الكريم: ٦٣/ ١-٢). وفي هذه الحالة فإن كل شيء يقلب على عقبيه، ولم يحظ أي شيء بقيمة تتناسب مع موقع وجوده. وبشكل يتناسب مع التعريف الذي أشرنا إليه في البداية، فإن ظهور حالة فعلية يكون قد تأسس في صورة كذب.

إن الإشارة إلى عدم وجود كلمة وهي في حقيقة الأمر موجودة، أو إلى وجودها بشكل مغاير للحقيقة فهذا يعني أن شخصاً آخر قد ألغى نية صاحب الكلام وقيّمته. وهو ما يطلق عليه الافتراء القولي/ الشفهي. فالافتراء هو أن يختلق المرء شيئاً غير موجود. إن إلغاء فعل قائم أو اعتبار فعل غير موجود قائماً يعد تعطيلاً لإمكانيات المرء، وهو ما يعني الافتراء وتدمير السلام المجتمعي وظهور الصراعات فعلياً جراء هذه الاحتمالية أو تلك.

كما أن اعتبار وجود شيء غير موجود وإلغاء وجود شيء موجود يعد ادعاءً للألوهية. ذلك أن الخلق (الكون) والقتل (الفساد) لا يتحققان إلى بإرادة وقدرة إلهية. ومن يعد أن ما خلقه الله غير موجود وما لم يخلقه الله موجود يكون قد ألغى نفسه. ومن العجيب أن القرآن الكريم كذلك يشير إلى الكذب على أنه خلق. "إِنَّمَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَوْثَانًا وَتَخْلُقُونَ إِفْكًا ۚ إِنَّ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَا يَمْلِكُونَ لَكُمْ رِزْقًا" (العنكبوت، ١٧). وإن هذا النوع من الكذب هو أشد أنواعها وأقبحها. ولعلنا نفهم من هذه الآية أنه جرى الحديث عن

منح صفة الرزاق التي اختص بها الله لغيره كذبا وزورا.

إن سبب تغليظ عقوبة الكاذب هي أن توجيه الاتهامات إلى الآخرين يفضي إلى انتزاع الحقوق من بين يدي أصحابها. ولهذا فإن الكذب هو أكبر تعدٍ على حقوق العباد. والله سبحانه وتعالى لا يغفر أبداً في حقوق العباد. ذلك أن حقوق العباد هي أكثر الحقوق المكرمة في العقيدة الإسلامية. ولهذا السبب فإن القرآن الكريم والنبي عليه الصلاة والسلام أمرا برعاية حقوق العباد. ومن مات ولم يؤد حقوق العباد في هذه الدنيا، فإنه لا شك يعاقب على ذلك في الآخرة. وهذا الشخص هو الذي تحدث عنه النبي عليه الصلاة والسلام بوصفه "التاجر المفلس".

إذا قدم شخص ما للآخرين كلمة أو فعلاً أو شيئاً غير موجود في الواقع وكأنه موجود حقاً، فإن هذا الشخص الكاذب يستحق أشد العذاب بسبب تعكيره صفو أذهان هؤلاء الأشخاص. فهذه الوضعية تتسبب في تضليل العقول وخلق حالة من انعدام الثقة في المجتمع وتكوين هويات عديمة الشخصية لدى الأفراد، وهو يتسبب في ظهور الخوف والظلم بين أفراد المجتمع. وإن الكذب ليس فقط إلغاء الحقيقة، بل إن لانعكاساته تأثيرات على الفرد والمجتمع. ولهذا السبب فإنه لا يليق بأي مسلم أن يكذب متعمداً، ذلك أن الكذب يتسبب في فساد تعاهد المسلمين على العيش معاً أولاً، ثم بعد ذلك يفضي إلى ضياع حقوقهم فيما بينهم. وعندما يتحول الكذب إلى حالة عملية لدى شخص ما، يظهر لديه شيئان سيئان. أحدهما يكون نفسياً، وأما الآخر فعقلياً. فأما النفسي فيكون موجهاً للمتعمد والملمذات، وأما العقلي فموجه نحو فساد العقيدة. المتعمد مقيده. غير أن التصور العقلي يدخل ضمن تصنيف الذنوب الشديدة لأنه يشكل لدى الفرد خيلاً ظالماً حول الإنسان والوجود. وإن أكثر المجالات التي ينشط بها الشيطان فهو تلقين الناس الكذب أو التسبب في انحراف شيء ما عن مقصده من خلال عقد مقارنات باطلة. (القرآن الكريم: الأعراف، ٢٠-٢٢).

١. التواضع:

١, ١. معنى التواضع اشتقاقاً:

لقد اكتسب مصطلح التواضع معانٍ مختلفة على مر التاريخ في المؤلفات التي تتناول اللغة والأخلاق. فأهمل بعض هذه المعاني أو حرفت عن معانيها الأصلية بمرور الوقت. وسنحاول في هذا المقال أن نوضح معنى التواضع وأن نؤصل لكيف يجب أن يكون من خلال محاولة لفت الانتباه إلى القرآن الكريم والسنة النبوية والمؤلفات اللغوية والتاريخية.

إن جذر كلمة تواضع "وض ع" هو ضد أصل كلمة "رف ع"^(٨). وبالرغم من أن هذا المعنى يحظى

(٨) راجع. أبو منصور محمد بن أحمد الأزهرى تهذيب اللغة عبد السلام محمد هارون، مكتبة مصر العامة، القاهرة، ١٩٦٤، ٣/٧٤؛ أبو الحسين أحمد بن فارس، معجم مقياس اللغة، تح: شهاب الدين أبو عمرو، دار الفكر، بيروت، د.ت، ص: ١٠٩٤، أبو

بقبول عام وأنه يفَسَّر على أنه مضاد للجذر "رفع"، فإن هذا التفسير فسر وُسِّمى بمعنى التذلل الذي يعني "التواجد في مرتبة أدنى"^(٩). بيد أن سياق التذلل فُسر بآيات قرآنية أخرى في صورة تراحم المؤمنين وشفقتهم وحميتهم لبعضهم بعضاً. ورغم أن التواضع "وضع" فسر على أنه ضد الرفع "رفع"، فإننا نعتقد أنه من الأنسب تفسير التواضع على أنه مضاد للتكبر. وإذا عرّفنا التواضع بهذه الطريقة، أي على أنه ضد التكبر، فسيوضح لنا أنه بهذا المعنى ليس بمعنى المسكنة والضعف الذي يفهمه الناس عندما نتحدث عن التذلل^(١٠).

لقد اكتسب التواضع مفهوماً آخر بمعنى أحمال الأشخاص المنضمين للقفلة^(١١)، وقد أصَّل التهانوي هذا المفهوم على النحو التالي: "يعد التواضع حسب سالكه هو الاحتياج للقلّة وتحمل حمل أهل الملة"^(١٢). وبهذا المعنى يعني التواضع الرضا بالقليل ومحاولة معالجة آلام الأمة الإسلامية. ويفسر التهانوي التواضع بشكل عجيب استناداً إلى أهل الإشارة على النحو التالي: فيقول "التواضع هو احتقار النفس قصداً وتكبيرها احتراماً للتوحيد"^(١٣). وأن يحترق المرء نفسه قصداً يعني أنه عرفها ويعرف حدودها جيداً. وبالرغم من أن النفس البشرية دائماً ما توسوس للإنسان بالكبر، فإنه على كل إنسان ألا ينسى أبداً أن يدرك أنه إنسان عادي مثل بقية البشر. وهكذا يتحقق تواضع ذلك الشخص عند مستوى الحد الأدنى. إن إدراك الإنسان لنفسه لا يعني اعتبار نفسه في مكانة أعلى أو أقل، بل معرفة قدر نفسه الحقيقي دون زيادة أو نقصان. أي أنه يعطي نفسه قيمة بقدر مهاراته وقدراته. لكن هذا يعني في الوقت ذاته أن الإنسان يعرف أنه عبد لله ولا يعبد أي إنسان مثله باسم التواضع. وكذلك فإنه عندما ينظر إلى الأشخاص الآخرين فإنه يدرك أنه لا يوجد أي إنسان يتفوق على البشر، كما لا يضيف صبغة القدسية على أي شخص أو يؤله.

٢، ١. التواضع ومكتسباتنا الفلسفية:

ونعتقد أن من أشار إليهم التهانوي بوصفهم أهل الإشارات في السياق المذكور أعلاه يلفتون الانتباه إلى الكلام الذي أورده ابن سينا حول هذا الموضوع في كتابه "الإشارات والتنبيهات" وتفسيرات من ألفوا شروحا حول هذا الكلام. ويعرّف ابن سينا العارف كالتالي: «هو الزاهد الذي يشترى متاع الآخرة بمتاع الدنيا.

الفضل محمد بن مكرم بن منظور لسان العرب، يوسف البقاعي، إبراهيم شمس الدين، نادال علي، مشاورة المؤسسة العلمية، بيروت ٢٠٠٥، المجلد الرابع/٤٣٠٣.

(٩) الأزهرى، المرجع السابق، ص: ٧٤/٣؛ الجوهري، المرجع السابق، ص: ١٣٠٠؛ ابن منظور، المرجع السابق، ص: ٤٣٠٤؛ أبو الفيض محمد مرتضى الزبيدي، تاج العروس من جواهر القاموس، تح: علي شيري، دار الفكر، بيروت ١٩٩٤، ١١/٥١٨.

(١٠) وما قاله النبي عليه الصلاة والسلام فما يلي دليل على هذا المعنى: "إن الله أوحى إلي أن تواضعوا حتى لا يفخر أحد على أحد، ولا يبغي أحد على أحد" مسلم، وصف الجنة نعيمها، ٦٤.

(١١) الجوهري، المرجع السابق، ص: ١٣٠٠.

(١٢) محمد بن علي التهانوي، موسوعة كشاف إصلاحات الفنون والعلوم، تح: علي دحروج، مكتبة لبنان، بيروت ١٩٩٦، ١/٥٢٣.

(١٣) التهانوي، المرجع السابق، ص: ١/٥٢٣.

والزهدي العارف هو التكبر على كل شيء بخلاف الحق والعبادة^(١٤). وكما رأينا فإن الاحتياج للقلة يعني طلب الآخرة وليس الدنيا، وأما تبجيل التوحيد فيعني رفع قدره واحتقار كل شيء دونه مع جعله عمادا له. وعندما نضع أسسا للتواضع في هذا السياق، نجد أنه يعني عدم الحاجة لأحد أبدا وعدم الانحناء لأحد على الإطلاق.

إن تبني مرتبة أقل، والذي يعبر عن التواضع، يعد كما وصف ابن سينا في تفسيره هو أن ترى نفسك ضئيلا أمام الكون العظيم، وهو أمر متناسب مع الحق سبحانه وتعالى. وأما إظهار التواضع أمام الكائنات المخلوقة وتعبير المرء عن مهاراته كما هي دون زيادة أو نقصان يجب أن يكون في سياق محاولة الشخص المتواضع أن يجعل كيانه تجاه نفسه والمجتمع صالحا ذا معنى. وترد في القرآن الكريم الآية التالية لتعزيز هذا المفهوم: ﴿وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ﴾ [الرحمن] عندما نفسر هذا المعنى (وضعها) بالمقارنة بالإنسان، نفهم أنه يعني إتمام الإنسان لكيانه وإظهاره له، أي تحديده موقع وجوده. وهو ما يعني تعزيز الأشخاص مواقعهم وفق مهاراتهم. ولا يعني ما هو عكس ذلك، أي خفض المرء لموقعه أو إلغاؤه (الرضا بالذل)، أو رفعه (التكبر). ويمكننا دعم هذا المعنى بهذه الآية القرآنية: ﴿يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَنْ مَوَاضِعِهِ﴾ ... [النساء: ٤٦]. أي أنهم يفسدون المواضع الأصلية للكلمات. الأمر ذاته ينطبق على من يحرف شخصيته وكأنه يتواضع، بل إنه يقلل من شأنها أمام الآخرين، وبهذا فهو لا يعد متواضعا. وعلى عكس ذلك تماما فإن الذي يظهر ما ليس لديه وكأنه لديه (يتكبر) يعد مدمرا للشخصية.

لقد تناولت أعمال منظري الأخلاق الإسلاميين، وفلسفة الأخلاق مصطلح التواضع ومضامين المعاني التي اكتسبها بصفاتها موضوعا أخلاقيا يعد هوية فرعية للشجاعة^(١٥).

يرى طاشكبري زاده أن التواضع هو اعتبار أصحاب الفضائل المتفوقين في المال والجاه من هم أقل منهم وكانهم أعلى منهم قدرا. وأما شريطة هذا الأمر وإخلاصه فهو فعل هذه الفضيلة ليس رياء بل بمقتضى الأخلاق في سبيل إرضاء المولى عز وجل^(١٦). وأما موضوع التواضع وفق هذا التعريف فهو عدم استغلال المال والجاه كأداة للعبج أو طريقا وحجة للظلم. ولا يتم الحديث في هذا المعنى بشكل مباشر عن مسألة تخص الشخصية أو الهوية الذاتية للفرد، لكن يتم الحديث عن ضرورة عدم تقييم الشخص لذاته بأشياء غير موجودة

(١٤) ابن سينا، الإشارات والتنبيهات، ترجمه للتركية: علي دوروصوي، أكرم دميرلي، رئاسة الهيئة التركية للمخطوطات، إسطنبول، ٢٠١٤، ص: ٦٤٤.

(١٥) راجع. نصير الدين الطوسي، أخلاق ناصري، ترجمه للتركية: أنار جافاروف، زاوف شكروف، ليتيرا، إسطنبول ٢٠٠٧، ص: ٩٤.

(١٦) طاشكبري زاده أحمد أفندي، شرح الأخلاق العنصرية، ترجمه للتركية: مستحکم أريججي، طباعة المخطوطات التركية، إسطنبول، ٢٠١٤، ص: ٧٦.

بها مخادعا لنفسه. وبالرغم من أنه لم يشر في هذا السياق بشكل مباشر لكيان الإنسان، فإن الناس أحيانا يعدون الأشياء غير المملوكة لهم وكأنها مملوكة لهم، ما يجعلهم يعيشون الكثير من الأوهام الخاطئة الكبيرة. ونرى أن الكبر والتواضع الشديد، أي التواضع الذي يصل إلى الذل، يحمل هذا المعنى.

يطلق على درجة الإفراط من التواضع التكبر، وأما التذلل والاحتقار فيطلق على درجة التفريط منه^(١٧). ويعرّف بعض المتصوفين التواضع على أنه يحمل المعنى ذاته الذي يحمله الاحتقار^(١٨). لكننا لا نحمل الرأي نفسه. «كما هو الحال مع كل فضيلة من الفضائل، يجب تجنب الإفراط والتفريط وكذلك الاستغلال. إفراط التواضع هو التكبر. وأما تفريطه فهو النفس المتذلة. أي أنه يضر بوقاره عن طريق محاولة قبول كل شيء والاستماع لكل جهة دون تفریق. كما أن استغلال تعبير التواضع من أجل جلب منفعة ودفع ضرر لا يعد فضيلة حقيقية»^(١٩). وإذا كان الحديث في هذا المقام عن تضرر الوقار/ الشخصية، فإن الحالة الأنطولوجية للتواضع تصبح مساوية للكذب، وبالتالي، كما هو الحال بالنسبة للكذب، فإنه يظهر خطأ تصوير الشيء غير الموجود لدى الإنسان وكأنه موجود لخداع الآخرين (ربما يكون هو الشخص بنفسه أو شخصا آخر).

التواضع في وجهة نظرنا هو معاملة المؤمنين بعبقروهم وحسن خلق دون تكبر ومعاملة الله عز وجل فقط باحتقار النفس^(٢٠). وعلى أي حال فإن التواضع بهذا المعنى يعني أن الشخص تكون لديه شخصية ووقار. وهو ما يعني أن العناصر الأساسية التي تشكل التواضع هي أن يعرف الإنسان حدوده والاكتفاء بما لديه وألا يحاول نسبة كل شيء لنفسه وألا يقلل من شأن عمله.

ولا يجوز التواضع لدرجة أن يرى المرء نفسه حقيرا أو لا يراها أصلا إلا تجاه الله سبحانه وتعالى^(٢١). بيد أن ما ورد بالآية ٤٥ من سورة المائدة ﴿أَذِلَّةً عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةً عَلَى الْكَافِرِينَ﴾ فيعني أن المؤمنين يتراحمون فيما بينهم بالضبط كما ورد في الآية ٢٩ من سورة الفتح ﴿أَشِدَّةً عَلَى الْكُفَّارِ رَحِمَةً بَيْنَهُمْ﴾. وإلا فإنه ليس قبولا للذل ليتحول الإنسان إلى شخص مذلول. ونرى مفاد هذا الكلام فيما قاله الرسول عليه الصلاة والسلام "إن الله أوحى إليّ أن تواضعوا حتى لا يفخر أحد على أحد، ولا يبغي أحد على أحد"^(٢٢). كما يقول الرسول عليه

(١٧) الموسوعة الإسلامية لوقف الديانة التركي، المجلد ٤٠، ص: ٤٨٥ أنقرة. ٢٠١١.

(١٨) راجع. أدهم جبجي أوغلو، معجم مصطلحات التصوف، أوتو، ٢٠١٤، أنقرة، ص: ٤٩٣.

(١٩) علي أفندي قتالي أفندي، الأخلاق العليا، إعداد: حسين آلجول، ترجمان ١٠٠١ عمل، t.y. إسطنبول، ص: ١٠٢، ١٠١.

(٢٠) "لا شك أن الله يرفع شرف وعزة العبد الذي يعفو. كما يرفع الله قدر العبد المتواضع (ما تواضع عبد)". الموطأ، الصدقة، ص: ٢.

(٢١) ويخبر النبي عليه الصلاة والسلام بعبارة الدعاء التالية كيف يجب أن يكون التواضع لله عز وجل: "اللهم اجعلني لك شاكرا، لك ذاكرا، لك راهبا، لك مطواعا لك محببا، إليك أواها منيبار رب تقبل توبتي واغسل حوبتي وأجب دعوتي وثبت حجتي واهد قلبي وسدد لساني واسلل سخيمة صدري" ابن ماجه، الدعاء، ٢.

(٢٢) مسلم، الجنة، ٦٤، أبو داود، الأدب، ٤٠.

الصلاة والسلام "إن الله أوحى إليّ أن تواضعوا حتى لا يفخر أحد على أحد، ولا يبغي أحد على أحد" (٣٣). وما نفهمه من هذه الآيات والأحاديث هو أنه على المؤمنين ألا يتكبروا على بعضهم وألا يظلموا بعضهم أو يسفها أحلامهم وتصرفاتهم وكلامهم.

كما نود التعبير عن هذه النقطة، ألا وهي أن علماء اللغة حددوا الفرق بين التواضع والتذلل على النحو التالي: "إن التذلل (الذل) هو إظهار العجز في مقاومة الشخص الذي يخضع له الشخص الآخر. وأما التواضع فهو إظهار قوة الطرف المتواضع سواء أكان قادراً أو غير قادر" (٣٤). ولعل هذا الفرق يشير إلى مسألة مهمة، ألا وهي أن الذل يتضمن إلزامياً حالة من التذلل بغض النظر عما إذا كان هذا بتواضع أو غير ذلك. غير أن التواضع يظهر في صورة حالة إرادية.

إن طرق مخاطبة بعض الناس في الحياة الاجتماعية قد اكتسبت معاني منافية لمفهوم الوحدة والاتساق مع الميافيزيقيا الإسلامية، وللأسف فإن طريقة المخاطبة بين المسلمين هذه قد تم استقبالتها واستخدامها وكأنها مشروعة. ولعل من الملفت للانتباه رد فعل النبي عليه الصلاة والسلام لهذا النوع من الأساليب الموجهة له. وكما يروى عن مطرف فقد قال: قال أبي: لقد ذهبت إلى النبي عليه الصلاة والسلام وأنا بين بني عامر. فقال أعضاء الوفد مخاطبين النبي "أنت سيدنا". فقال النبي "السيد هو الله". فقالوا: "فأنت أكثرنا فضلاً وإحساناً". فقال أبي عبد الله إن النبي قال: «قولوا ما تريدون (أي قولوا ما لديكم). لا تجعلوا الشيطان عليكم وكيلاً (لا تسمحوا له بأن يجعلكم تقولوا كلاماً فارغاً بلا داعي)» (٣٥). ونفهم من ذلك أن النبي كان ينزعج من الكلام والمديح غير الضروري المبالغ فيه. كما لم يرغب في أن يخاطبه أحد بكلمات مثل السيد التي تحمل معاني الكبر والعظمة.

ولقد شرح سيدنا علي رضي الله عنه بالعبارات الرائعة التالية كيف يجب أن يتواضع الناس: «ما أجمل أن يتواضع الأغنياء بجانب الفقراء منتظرين ثواب الآخرة! والأجمل من ذلك ألا يتكبر الفقراء أمام الأغنياء واثقين بإحسان الله» (٣٦). ولقد عرّف علماء الأخلاق المسلمون التواضع كما يلي بالمعنى الذي قصده سيدنا علي رضي الله عنه كما ورد فيما نقلنا عن ابن سينا: "التواضع يعني أن النفس البشرية لا تدعي أي تفوق أو ميزة على الآخرين الذين هم أدنى منها في المكانة والمنصب والمال. ذلك أن كل فضيلة وجانب متفوق يتمتع به الإنسان فإنه هبة من الحق سبحانه وتعالى. فهذه السمة تتولد لدى العبد كنتيجة إدراكه لعظمة الحق تعالى واستصغار

(٢٣) أبو داود، الأدب، ٤٠؛ ابن ماجه، الزهد، ٢٣.

(٢٤) أبو هلال العسكري، المرجع السابق، ص: ٣٦٩.

(٢٥) البخاري، الأدب المفرد، ٨٣.

(٢٦) الغزالي، كيمياء السعادة، ترجمه للتركية: علي أرسلان، الطبعة الثانية إسطنبول، ٢٠١٧ ص: ٥٠٧.

نفسه»^(٣٧). وما نفهمه من هذه العبارات هو أن شكل التواضع لدى كل إنسان يتغير وفق المنصب والمكان الذي يتواجد به. ففي الوقت الذي يكون فيه تواضع الغني جميلا وميسرا، فإن إظهار الفقير للتكبر صعب وشاق. وهناك عبارة شائعة في ثقافتنا تقول "التكبر على المتكبر صدقة". وإن التواضع المثالي لا يعني عبادة العباد، بل تفضيل حياة يحياها المرء وهو محافظ على شخصيته وشرفه.

«لا تظهر فضيلة التواضع لدى من هم في المستويات الدونية. فهي تظهر فقط لدى الحكام والأشراف والعلماء وغيرهم من الذين يتمتعون بمكانة خاصة بين عامة الناس. ويمكن اعتبار التواضع كذلك نوعا من أنواع اللطف، ذلك أن المتواضع يتنازل عن جزء من حقه»^(٣٨).

وعندما نضع أسسا للتواضع، سنرى أنه هو المكانة التي يحظى بها المتواضع نفسه والشخص الذي يتواضع عند التعامل معه. وكما تعلمون فإن كلمة تواضع تأتي على وزن كلمة تفاعل، وهو ما يستخدم كذلك بمعنى أداء الأعمال المشتركة بين فردين^(٣٩). ولهذا فإن التواضع يعني من ناحية تغلب المرء على أنانيته، ومن ناحية أخرى منع نفسه بالعقل من ارتكاب أعمال لا عقلانية. وكذلك لا يخفى على أحد أنه لا يجوز أن يكون التواضع تجاه الله سبحانه وتعالى هو نفسه التواضع الموجه لعباده.

وهناك شائعة خاطئة تقول إن بعض الناس رحب بل ومدح بعض السمات التي يتصف بها الأشخاص مثل الجبن وعدم الاهتمام بالمظهر باعتبارهما تواضعا. بيد أن الإسلام يأمر دائما بأن يكون المرء فعالا وواعيا. يروى ما يلي "رأى الخليفة عمر رضي الله عنه رجلا مطأطئ الرأس، فقال له "ارفع رأسك، فالإسلام ليس مريضا" كما رأت السيدة عائشة رضي الله عنها رجلا كاد أن يموت بسبب خموله، فسألت: «ماذا يحدث لهذا الرجل؟» فأجابوها بأنه رجل من القراء. فردت عليهم السيدة عائشة: «كان عمر رضي الله عنه من أكابر القراء، لكنه كان إذا سار أسرع، وإذا تكلم أسمع، وإذا ضرب أوجع»^(٤٠).

النتيجة:

إن الكذب يعني افتراء وجود شيء غير موجود وإنكار شيء موجود. ومن هذه الزاوية فإننا نرى أن الكذب يظهر به طابع أنطولوجي، ذلك أنه يعني منح الكيان وأخذه حتى وإن كان كذبا. كما أن الكذب يلغي قيمة أخلاقية، فإنه يتسبب كذلك في فساد العقيدة.

وأما التواضع فهو منح المهارة والقيمة الفعلية للمخلوق. وبهذا المعنى فإن التواضع يثمن حقيقة الشيء

(٢٧) قتالي زاده، المرجع السابق، ص: ١٠١؛ راجع أيضا حسام الدين أردم، فلسفة الأخلاق، حر-أر، ٢٠٠٣، قونيا، ص: ١٢١.

(٢٨) راغب الأصفهاني، الأخلاق، ترجمه للتركية: محرم تان، إسطنبول، ٢٠٠٩، ص: ٢٢٣.

(٢٩) كتاب البناء في الصرف (في جملة الصرف، دار صلاح بيليجي للنشر، إسطنبول، ٢٠٠٤، ص: ٢١٩.

(٣٠) البخاري، الأدب المفرد، ١٩٥.

بشكل أنطولوجي، بقدر حقيقة الشيء حقا، ذلك أنه يعد تصرفا يحظى بالقبول المطلوب. وعندما يصل التواضع إلى الجانب المتطرف منه فإن ذلك يحتم تحويله إلى الضد الكامل للغرض المطلوب، وحينها يكون قد اكتسب معاني مساوية للكذب؛ إذ إنه يعني حينها إخفاء ما هو موجود وإيجاد ما هو مخفي. وهكذا لا يتحقق الغرض المقصود من التواضع. إن تجنب الكذب وأن يكون المرء نفسه عندما يتواضع يمثلان نموذج المؤمن الذي تقترحه ميتافيزيقيا الإسلام. ولقد ذم الكذب والمسكنة لأنها يعدان إنكارا للحقيقة أو الوجود في هذه الدنيا وفي الآخرة.

المصادر:

- أبو هلال العسكري، الفروق اللغوية، ترجمه للتركية: ويسل آقدوغان، إسطنبول، ٢٠١٧.
- أدهم جبجي أوغلو، معجم مصطلحات التصوف، أوتو، ٢٠١٤، أنقرة.
- أبو منصور محمد بن أحمد الأزهرى تهذيب اللغة عبد السلام محمد هارون، المكتبة المصرية العامة، القاهرة ١٩٦٤.
- أبو حامد الغزالي، إحياء علوم الدين، ترجمه للتركية: صدقي جول، إسطنبول، ٢٠٠٨.
- الغزالي، كيمياء السعادة، ترجمه للتركية: علي أرسلان، الطبعة الثانية ٢٠١٧، إسطنبول.
- حسام الدين أردم، فلسفة الأخلاق، ٢٠٠٣، قونيا.
- أبو الحسين أحمد بن فارس، مجمع مقاييس اللغة، تح: ش. أبو عمرو، دار الفكر، بيروت، د.ت.
- ابن سينا، الإشارات والتنبيهات، ترجمها للتركية: علي دوروصوي، أكرم دميرلي، رئاسة الهيئة التركية للمخطوطات، إسطنبول، ٢٠١٤.
- راغب الأصفهاني، الأخلاق، ترجمه للتركية: محرم تان، إسطنبول، ٢٠٠٩.
- راغب الأصفهاني، المفردات، ترجمه للتركية: يوسف توركر، إسطنبول، ٢٠١٧.
- قتالي أفندي علي أفندي، الأخلاق العليا، إعداد: حسين أوجل، ترجمان ١٠٠١ عمل، إسطنبول، د.ت.
- نضال علي، مشورة المؤسسة العلمية، بيروت ٢٠٠٥.
- طاشكبري زاده أحمد أفندي، شرح الأخلاق العضدية، ترجمه للتركية: مستحکم أريجي، طباعة المخطوطات التركية، إسطنبول، ٢٠١٤.
- محمد بن علي التهانوي، موسوعة كشاف إصلاحات الفنون والعلوم، تح: علي دحروج، مكتبة لبنان، بيروت ١٩٩٦.
- نصير الدين الطوسي، أخلاق ناصري، ترجمه للتركية: أنار جافاروف، زاوف شكروف، ليتيرا، إسطنبول ٢٠٠٧.
- أبو الفيض محمد مرتضى الزبيدي، تاج العروس من جواهر القاموس، تح: علي شيري، دار الفكر، بيروت ١٩٩٤.